

SENATU UNIVERZITETA UNION U BEOGRADU

Odlukom Senata Univerziteta Union u Beogradu broj A 069-01/24 od 10. aprila 2024. godine a na predlog Veća za posle-diplomske studije Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu (nadalje: PFUUB), imenovana je Komisija za ocenu i odbranu doktorske disertacije (nadalje: Komisija) kandidatkinje Kijare Kisari (*Chiara Kisari*), pod naslovom „Rethinking Transitional Justice Through the Lens of Structural Violence: Toward a New Model of Intervention for Post-conflict Societies“ (*Razmatranje tranzicione pravde kroz prizmu strukturalnog nasilja: ka novom modelu intervencije za postkonfliktna društva*). Komisija je radila u sledećem sastavu: prof. dr. Tatjana Papić, redovna profesorka, prof. dr. Roberto Cornelli, redovni profesor, prof. dr. Guido Travaini, vanredni profesor, prof. dr. Violeta Beširević, redovna profesorka i prof. dr. Lorenzo Natali, vanredni profesor. Odluka o imenovanju dostavljena je članovima Komisije 11. aprila 2024. godine.

Proučivši doktorsku disertaciju, u sadržinskom i formalnom smislu, na osnovu člana 102. st. 1 Statuta Univerziteta Union u Beogradu, Komisija podnosi sledeći

IZVEŠTAJ

I

Kijara Kisari je rođena 1992. godine u Rimu (Italija). Diplomirala je na Katoličkom univerzitetu u Milanu (*Università Cattolica del Sacro Cuore*) 2016. godine, s odlikom *cum laude*, stekavši zvanje diplomirani pravnik-master. Još jednu diplomu master studija u oblasti tranzicione pravde stekla je na Ženevskoj akademiji za međunarodno humanitarno i pravo ljudskim prava (*Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights*), 2018. godine, s odlikom *magna cum laude*. Po završetku master studija radila je kao pripravnik u advokatskoj kancelariji, a pravosudni ispit je položila 2021. godine. Potom je radila i na nekoliko istraživačkih projekata koji su se ticali multikulturalne demokratije, nasilja nad ženama i upotrebom sile u zatvorima.

Doktorske akademske studije na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu kandidatkinja je upisala školske 2020/21. godine. Projekat doktorske disertacije pod nazivom „Rethinking transitional justice through the lens of structural violence. Toward a new model of intervention for post-conflict societies“, odbranila je 27. septembra 2022. godine pred komisijom u sastavu: prof. dr. Tatjana Papić, prof. dr. Marko Božić i prof. dr. Roberto Cornelli (*Cornelli*). Senat Univerziteta Union u Beogradu je odlukom A 279-01/23 od 30. oktobra 2023. godine, odobrio je izradu doktorske disertacije pod istim naslovom. Za komentore su određeni prof. dr. Tatjana Papić i prof. dr. Roberto Cornelli.

U skladu s članom 95, st. 2 Zakona o visokom obrazovanju, članom 84, st. 3 Statuta Univerziteta Union u Beogradu i članom 65, st. 2 Statuta Pravnog fakulteta Univerziteta Union, a imajući u vidu među-univerzitetski ugovor koji su potpisali Univerzitet Union u Beogradu i Univerzitet Milano-Bikoka br: A 077-01/20 od 10. marta 2010. godine, ova doktorska disertacija je izrađena engleskom jeziku.

Kandidatkinja Kisari je do sada na programu doktorskih akademskih studija ostvarila 120 ESPB i objavila je tri naučna rada:

1. Cornelli, R., *Chiari, C.*, "Gestire l'emergenza nelle carceri: uno studio sulla polizia penitenziaria" u Pacini Volpe, P. (ur.), *Il tempo del carcere - Aspetti criminologici e sociologici*

della prigione attuale Modelli a confronto tra Francia e Italia, Pisa University Press, str. 145-190;

2. Pagotto, T., Giusari, C. "Il riconoscimento del diritto alla verità dall'America latina all'Europa", *Rivista di Diritti Comparati*, br. 2/2021, ISSN 2532-6619 13, str. 57-90; i

3. Giusari, C. "The Judicial Implementation of the Right to the Truth: Some Thoughts on the Argentinian Experience of the *Juntos por la Verdad*", *Pravni zapisi*, br. 2/2022, DOI: <https://doi.org/10.3937/pravzap0-39985>, str. 630-674.

4. Clisari, C. "Transitioning from dynamic security in Italian prisons: Assessing the influence of perceived insecurity on prison management", *Rassegna Italiana di Criminologia*, vol. XVII, No. 3, 2021, str. 240-251.

II

Doktorska disertacija Kjare Kisari, naslovljena pod naslovom „Rethinking transitional justice through the lens of structural violence. Toward a new model of intervention for post-conflict societies“ (*Razmatranje tranzicione pravde kroz prizmu strukturalnog nasilja: ka novom modelu intervencije za postkonfliktna društva*) napisana je na 212 stranica, o čega bibliografija obuhvata 32 strane. Na početku disertacije, na stranama i-viii, nalaze se sažetak na engleskom i prošireni rezime na srpskom jeziku, nakon kojih slede sadržaj i lista slučajeva.

Predmet disertacije je sagledavanje koncepta tranzicione pravde kroz okvir strukturalnog nasilja u cilju ustanovljavanja novog modela tranzicione pravde za post-konfliktna društva. Konkretno, Kisari sprovodi istraživanje koje ispituje potencijal mera tranzicione pravde koje bi dovele do „pozitivnog“ mira, i to putem analize strukturalne dimenzije nasilja. Na osnovu toga ona definiše model koji uključuje karakteristike koje svaka inicijativa tranzicione pravde mora da sadrži da bi bila „strukturalno transformativna“, tj. da bi smanjila strukturalno nasilje i dovela do pozitivnog mira. Kisari polazi od tvrdnje da je postojeća konceptualizacija tranzicione pravde u teoriji i praksi neadekvatna da promovise pozitivan mir, te kao glavnu hipotezu disertacije postavlja tvrdnju da je neophodno posvetiti više pažnje društvenoj strukturi konfliktnih zajednica. Pomoćna hipoteza je da razmatranje društvene dinamike i strukture omogućava ustanovljavanje egalitarnog sistema, koji unutar zajednica omogućava miroljubivu koegzistenciju.

Doktorska disertacija Kjare Kisari, pored uvodnog i zaldjučnog, ima još četiri poglavlja. U izradi disertacije kandidatkinja je imala multidisciplinarni pristup, usvajajući ne samo pravni, već i sociološki, kriminološki pogled na temu. Jedan deo disertacije je baziran na doktrinarnom metodu, korišćenjem radove iz različitih polja, od međunarodnog prava do mirovnih studija, ali i iz kriminologije, sociologije i filozofije. Deo disertacije se zasniva na empirijskom istraživanju, koje je Kisari sprovela u obliku kvalitativnog istraživanja (polustrukturirani intervjui).

U *uvodnom poglavlju* („Introduction“, str. 3-10), Kisari smešta temu tranzicione pravde u šira razmatranja masovnog nasilja, a potom je i kontekstualizuje u svetlu potreba postkonfliktnih društava. Ovdje izlaže i ciljeve disertacije, metodologiju, daje pregled strukture i sadržine rada i hipoteze.

U *prvom poglavlju* („From transitional to transformative justice: evolutions in dealing with the past“, str. 11-44), Kisari predstavlja stanje stvari u polju tranzicione pravde. Najpre, prikazuje evoluciju koncepta tranzicione pravde. Potom, Kisari ispituje delotvornost dosadašnjih pristupa u polju tranzicione pravde i opisuje radanje koncepta transformativne pravde. Ona pokazuje da se ovaj novi teorijski model usmeren ka strukturalnom koegzistenciji uzrokuje nasilja, razodevajući strukturalno nasilje i tako pospešujući društvenu transformaciju. Međutim, Kisari ovdje i primećuje da dosadašnjim idejama transformativne pravde nedostaje jasnoće kako u određivanju pojma strukturalnog nasilja tako i njegovih komponenti koji su važne za društvenu transformaciju. Smatrajući da je društvena transformacija zasnovana na

razumevanju strukturalnog nasilja ključna za promovisanje trajnog mira, naredno poglavlje posvećuje ovom pitanju.

Naime, u *drugom poglavlju* ("Structural violence: looking at causes rather than symptoms of conflicts", str. 45-92), Kisari ispituje pojam strukturalnog nasilja i postavlja teorijski okvir svoje disertacije. Počinje od analize radove Galtunga. On je idejni tvorca koncepta „strukturalnog nasilja“, koji određuje kao nejednakost u raspodeli moći i (uglavnom ekonomskih) resursa. Međutim, da bi ispitala sadržaj koncepta strukturalnog nasilja i njegov potencijal da tranzicionu pravdu učini strukturalno transformativnim procesom, Kisari u vezi s ovom definicijom postavlja dva važna pitanja: (1) Koje su osobenosti nasilnih struktura i kakve veze moć ima s tim? i (2) Kakav je odnos između strukture i ljudskog delovanja i na koji način je moguće transformisati strukture? Odgovore na prvo pitanje Kisari daje oslanjajući se na radove iz marksizma, strukturalnog funkcionalizma i strukturalizma. Ispitujući koncept društvene strukture, ona pokazuje njegovu inherentno odnosno (relacionu) prirodu. Shodno tome, u Galtungov koncept strukturalnog nasilja Kisari uključuje i razmatranje *relacionih perspektiva na moć*. Ove perspektive određuju moć kao situaciju u kojoj jedan ili više društvenih aktera, koji su uključeni u neki odnos, utiču jedni na druge na način na koji to inače ne bi činili. Tako Kisari pokazuje da je moć je nešto više od atributa odnosa, te da se ona razvija unutar međusobno povezanih odnosa i različitih faktora, a primarno sistema/mreža moći, koji oblikuje sam odnos. Dakle, Kisari pokazuje da se odnosi moći razvijaju na osnovu društvenih nastri ponašanja, a kao još važnije određuje da postoji cirkularna veza između odnosa moći i sistema dominacije, tako da prvi jača drugi i obratno. Kisari nadalje dalje ispituje odlike nasilnih struktura moći koje karakterišu asimetrični društveni odnosi. Posebnu pažnju posvećuje ispitivanju dinamike moći koja je inherentna nasilnim društvenim strukturama. Ovdje se oslanja se na rad Mišela Fukoa (1984), u kome ispituje odnose moći, određujući ih kao prethodnicu društva (pojedinci, društveni odnosi i društvene činjenice su proizvod moći a istovremeno podržavaju i strukturu društva). Koristeći Fukoovo razlikovanje *odnosa moći i oblika dominacije*, pokazuje da značenje pojma dominacija odgovara onome što strukturalno nasilje znači. Potom, oslanjajući se na Fukoa, Kisari kao distinktivni aspekt moći određuje: slobodu. Naime, odnosi moći su jedino mogući ako su osobe slobodne, ako imaju mogućnost da se odupru moći. U okolnostima u kojima otpor nije moguć, nastaje stanje dominacije, koje obrazuje stabilan asimetrični sistem. Kisari pokazuje da stanja dominacije predstavlja celoviti izraz onoga što predstavlja strukturalno nasilje, i da on odgovara na sve ranije izložene kritike koncepta strukturalnog nasilja. Štaviše, ona tvrdi da to omogućava pojašnjenje dinamike koja (1) povezuje strukturalno nasilje s izvršenjem masovnih zločina, kao i (2) pojašnjenje karakteristika odnosa moći koje čine strukturalno nasilje. U odnosu na (1), Kisari ističe da postoje dve različite dinamike. S jedne strane, dominirani akteri mogu posegnuti za nasiljem protiv dominantnih subjekta kako bi izborili svoj prostor slobode unutar odnosa moći. S druge strane, dominantni subjekti se mogu okrenuti nasilju protiv oni and kojima dominiraju kako bi očuvali postojeće stanje stvari i održali svoj položaj. U odnosu na (2), Kisari pokazuje da stanja dominacije nisu nasredene strukture koje usmeravaju ponašanje, već da se one oblikuju i manifestuju kako u represivnim međusobnim odnosima, tako i u obimnim mrežama/sistemima dominacije koji međusobno jačaju jedni druge. U zaključnom delu ovo poglavlja, Kisari ispituje kako dominacija (strukturalno nasilje) vodi masovnom nasilju i zločinima, čime se se i bavi tranziciona pravda. Ona tvrdi da dve pomenute dinamike impliciraju da se strukturalno nasilje razvija kroz stalnu interakcija između individualnih akcija i strukturalnih dimenzija, što prema njenom mišljenju sugerise i postojeća literatura o društvenim strukturama. Polazeći od tvrdnje ona prelazi na razmatranje karakteristika tzv. transformativne tranzicione pravde, koja bi bila sposobna da promoviše društvene promene i dekonstruiše strukturalno nasilje. Time se bavi u narednom poglavlju.

U trećem poglavlju ("Making transitional justice structurally transformative", str. 93-133), polazeći od toga da se strukturalno nasilje razvija u stalnom dijalogu između individualnih radnji i strukturalnih dimenzija, Kisari traži transformativna rešenja za tranzicionu pravdu dubinskim istraživanjem odnosa između radnje/ponašanja i društvene strukture. Ona, najpre, ispituje relativne teorijske okvire. U tom smislu, kao posebno značajnu, određuje teoriju morfogeneze Margaret Archer (2007), koja mogućnosti transformacije društvene strukture vidi u procesu kritičkog razmišljanja koje uključuje pojedince, kao i kroz intervencije koje se bave kulturnim i strukturalnim dimenzijama društava. Potom, Kisari prelazi na određivanje transformativnih strategija za tranzicionu pravdu. Ona tu razlikuje dva nivoa intervencije, koje zasniva na karakterizaciji strukturalnog nasilja. Konkretno, ona razmatra dva aspekta - (1) sisteme dominacije i (2) represivne međuljudske odnose - budući da se strukturalno nasilje manifestuje u oba. Kisari tvrdi da transformacija *sistema dominacije* podrazumeva promovisanje sistema koji priznaje sve članove društva kao ravnopravne učesnike u društvenim interakcijama. Sledeći model koji je razvila Nensi Frejzer (1997; 2000; 2003), Kisari zagovara strategije prepoznavanja i redistribucije unutar transformativnih paradigmi, što uključuje promovisanje radikalne transformacije socioekonomskih sistema i dekonstrukciju tradicionalnih kulturnih obrazaca. Istovremeno, transformacija *represivnih međuljudskih odnosa* zahteva njihovo pretvaranje u odnose između ravnopravnih subjekata, što uključuje preispitivanje psihosocijalnih i kulturnih hijerarhija. Konkretno, to podrazumeva uključivanje u dijalog i dominirane i dominantne subjektima, bez obzira da li su žrtve ili bivši počinioci, u cilju unapređenja njihove "refleksivne sposobnosti" (Archer, 2007) i promovisanja "osvešćivanja" (Freire, 1968; Galtung, 2004), što zahteva prepoznavanje i razumevanje sistemskih struktura represije koje pokreću društvene dinamike i leže u osnovi nasilja. Dakle, ovaj pristup podrazumeva da se kako žrtve tako i bivši počinioci zločina prepoznaju kao akteri promene. Kisari primećuje da je ovo ključno, jer je dosadašnja dominantna paradigma procesa tranzicione pravde ona koja aktivno ne uključuje bivše počinioce zločina, već im gotovo isključivo dodeljuje samo pasivnu ulogu. Kisari pokazuje da ovidi iz literature o rehabilitaciji bivših počinitelja zločina, i ograničena iskustva tranzicione pravde, potvrđuju da transformacija nasilne strukture zahteva njihovo aktivno učešće.

U četvrtom poglavlju („Former perpetrators as agents of change: some insights from the Italian case", str. 134-171), Kisari testira ovu tvrdnju na primeru italijanskog *Movimento della Dissociazione* (Pokret za disocijaciju), koji je uključivao bivše teroriste tokom osamdesetih godina XX veka u Italiji. Ona pokazuje da je ovaj Pokret postavio sebe kao aktivnog pokretača društvenih i političkih promena u post-terorističkom italijanskom društvu, sa ciljem doprinosa procesu društvene pacifikacije. Kisari svoje istraživanje sprovodi na osnovu analize dokumenata koje su napisali *dissociati* (disocirani) tokom njihovog boravka u zatvoru i polustrukturiranih intervjua (tri) s bivšim levičarskim teroristima. Kisari pokazuje da je Pokret za disocijaciju služio kao masovni pokret za pacifikaciju, koji je istovremeno doprineo rušenju strukturalnog nasilja. Naime, "disocirani" su se slobodno angažovali u javnoj samorefleksiji o svojoj prošlosti, zajedno s državnim institucijama i civilnim društvom, a proces je kulminirao odricanjem od nasilja kao sredstva političke borbe i podstakao opadanje terorizma u Italiji. Kisari, takođe, pokazuje kako su "disocirani" igrali aktivnu ulogu u radikalnoj transformaciji italijanskih zatvora, promovišući pravednije odnose moći unutar italijanskog društva. Štaviše, Pokret je uspešno pozicionirao bivše teroriste kao verodostojne ličnosti u očima institucija, vraćajući njihove brige u javni diskurs, što Kisari vidi kao posebno značajno zbog toga šta je jedan od faktora koji su doprineli eskalaciji terorističkog nasilja u Italiji bilo strukturalno nasilje, tj. nedostatak volje političkog establišmenta da se bavi društvenim i političkim zahtevima. Tako spremnost institucija da imaju dijalog sa disociranim predstavljao korak ka ponovnom uspostavljanju

ravnoteže odnosa moći. Kisari je svesna da se ovaj italijanski slučaj razlikuje od onih koji su tipično obuhvaćeni tranzicionom pravdom, no ubedljivo pokazuje da uvidi do kojih je došla mogu biti dragoceni za programe transformativne tranzicione pravde. Iako naglašava da svaki sukob ima svoje karakteristike koje treba uzeti u obzir u razmatranju transformativne strategije i mera, ona smatra razmatranje uključivanja izvođača nasovnih zločina ključnim u promeni perspektive u polju tranzicione pravde.

U *zaključnom poglavlju* (Conclusion, str. 172-180), Kisari sumira zajedničke svog istraživanja. Tu jasno pokazuje da je polazila ponovo strukturalnog nasilja i ukazala koje karakteristike intervencija tranzicione pravde mogu da budu istoski transformativne. Ukazuje na potvrđivanje hipoteza koje je postavila: da treba posvetiti više pažnje društvenoj strukturi konfliktnih zajednica i da je razmatranje društvene dinamike i strukture osnov za transformaciju post-konfliktnih društva, koja bi ih vodila ka pozitivnom miru. Kisari sumira uvidne da sukob nije nagla manifestacija direktnog nasilja, već da zavisi od stabilnog oblikovanja represivnih sistema dominacije i međuljudskih odnosa (strukturno nasilje) koje tranziciona pravda mora transformisati i učiniti egalitarnim. Na samom kraju zaključka, pokazuje kako je primer italijanskog terorizma i slučaja Pokreta za disocijaciju pouzdan da je za transformaciju nasilne društvene strukture potrebno aktivno uključivanje zajednice koja je pogođena sukobom, uključujući i bivše učionice krivičnih dela.

Bibliografski (str. 181-212) pokazuje da je sprovedeno opsežno i temeljno bibliografsko istraživanje na kojem se zasniva ova disertacija. Imajući u vidu njenu temu multidisciplinarnost, bibliografija sadrži ne samo međunarodno-pravno, krivično-pravno i pravno-istorijsku literaturu i gradnju, već i onu iz oblasti sociologije, kriminologije, filozofije i mirovnih studija. Navedeni su izvori empirijskog istraživanja. Literatura je pretežno na engleskom jeziku, a manjim delom na francuskom i italijanskom jeziku.

III

Komisija je jednoglasno ocenila da je kandidatkinja Kjara Kisari s uspehom dokazala svoje polazne hipoteze: da je u oblikovanju mera tranzicione pravde neophodno posvetiti više pažnje društvenoj strukturi konfliktnih zajednica i da razmatranje društvene dinamike i strukture omogućava ustanovljavanje egalitarnog sistema, koji unutar zajednica omogućava mirnoljubiva koegzistenciju.

Komisija smatra da je disertacija izrađena u skladu s najvišim standardima koji se od jednog doktorskog rada očekuju. Kandidatkinja je odabrala složenu temu, pokušavajući da pitanje tranzicione pravde, koje je opsežno razmatrano u literaturi, sagleda kroz perspektivu strukturalnog nasilja, pa tako ponudi nove mogućnosti razvoja transformativnog potencijala tranzicione pravde.

Kisari je uspešno postavila teorijske osnove, uspešno definisala pojam strukturalnog nasilja, pa ga potom i smestila u kontekst transformativne tranzicione pravde. Ona je na sistematičan i pouzdan način, pokrivajući sve relevantne oblasti u koje je trebalo da se upusti - od međunarodnog javnog prava, mirovnih studija, preko sociologije, filozofije do kriminologije - pokazala na koji način treba sagledati uzroke konflikta i kako ih merama tranzicione pravde treba menjati.

Kisari je koristila obranu naučnu gradnju, ali je sprovedla i empirijsko istraživanje u obliku polustrukturiranih intervjua. Valja napomenuti da je Kisari malo odstupila od svoje prvobitne zamisli da svoje metode testira na empirijskom istraživanju u koje bi uključilo razgovore s praktičarima iz oblasti tranzicione pravde o praksama koje imaju potencijal da utiču na strukturalno nasilje, kako je odobreno u izveštaju o podobnosti doktorske disertacije. Na, imajući u vidu nalaze u poglavljima koji su prethodila empirijskom

istraživanju, čini se da je drugačiji predmet empirijskog istraživanja, kroz Pokreta za disocijaciju, bio ne samo opravdan, već i vrlo originalan i koristan za dodatnu proveru nalaza.

Komisija smatra da je originalnost zaključaka nesumnjiva. Štaviše, disertacija ima i potencijal za praktičnu primenu u smislu razvoja praksi tranzicione pravde u smeru sprečavanja ponavljanja zločina i unapređenja miroljubive koegzistencije. Jer bez jasnog razumevanja šta je strukturalno nasilje, i kako dovodi do konflikata, nije moguće razviti post-konfliktne prakse i programe koji bi mogli da utiču na transformaciju društvenih struktura koje su i dovele do nasilja.

IV

Navedene odlike doktorske teze kandidatkinje Kjare Kisari naslovljene „Rethinking Transitional Justice Through the Lens of Structural Violence: Toward a New Model of Intervention for Post-conflict Societies“ (*Razmatranje tranzicione pravde kroz prizmu strukturalnog nasilja: ka novom modelu intervencije za postkonfliktna društva*) ukazuju da ova disertacija, kako u formalnom tako i u sadržinskom smislu, ispunjava kriterijume za doktorski rad, a kandidatkinja stekala pravo pristupi javnoj odhrani doktorske disertacije.

Beograd, 15. april 2024. godine

ČLANOVI KOMISIJE

Prof. dr Roberto Cornelli

Prof. dr Tatjana Papić

Prof. dr Guido Tamarit

Prof. dr Violeta Beširević

Prof. dr Larchizo Natali